

יהדות וסביבה

הרב דוד אביחיל

לע"נ נעם מאירסון הי"ד

מבוא

לכאורה יש לשאול מה הקשר בין יהדות וסביבה?! התרגלנו במשך אלפיים שנה בהיותנו בגלות, שהיהדות אינה מתעניינת בסביבה. נראה היה שהיא סגורה בבתי המדרש ובחומות הגטו! והרי אין חלק מיוחד בשו"ע העוסק בסביבה, העוסק בטבע?! ישנם ב'שולחן ערוך' חלקים העוסקים בהלכות הנוגעות לזמן, בעניני הבית, בחיי הנישואין ובבעיות ממוניות וחברתיות, אך אין חלק העוסק בקשר של האדם לסביבה!

אך הראיה הזו היא מפני ההרגל של הגלות. שכן במבט אל ארון הספרים היהודי, נראה את עולם הטבע וקישורו אל החיים הרוחניים וההלכתיים באופן רחב ביותר. אבות האומה, מנהיגיה ונביאיה, חיו את חייהם הרוחניים סביב ובתוך הטבע.

הטבע במסורת היהודית

התנ"ך רווי תיאורים של חיים טבעיים-רוחניים, שאינם בתוך כתלי בית המדרש. ההדרכה לאבי האומה, אברהם אבינו עליו השלום "קום והתהלך בארץ לארכה ולרחבה..."²⁹, היא אחד הביטויים לקשר היסודי שבין היהדות לסביבה.

ולא רק בתנ"ך, עניני הטבע והסביבה נדונו בהרחבה גם בתורה שבע"פ: המשנה עוסקת רבות בנושאי טבע וסביבה. סדר זרעים מובן רק למי שמצוי בתחומי הבוטניקה, האקולוגיה ובאקלים ארצנו. משניות רבות עוסקות במערך המאוזן של היחסים וההשפעות ההדדיות שבין האדם וסביבתו, ובמשמעויות המעשיות של איזון זה. גם בתלמוד נמצא דיונים מעמיקים הפרוסים על מאות דפים העוסקים ביחסי הגומלין שבין האדם וסביבתו; ביחס הראוי של האדם לקרקע, לצומח ולשמירה על הטבע. דיונים אלו סוכמו להלכות ע"י הרמב"ם, ומצויים בדבריהם של פוסקים רבים אחרים.

האדם והטבע ע"פ היהדות

עלינו לבחון את טיב הקשר שבין האדם לטבע?

---

29. בראשית יג, יז.

לשם כך עלינו להתבונן תחילה בעולם הטבע ולהגדיר את תכונתו היסודית. עולם הטבע הוא חוקי ומחזורי. כל תופעה טבעית שנראה בעולם, ננסה למצוא את החוק שגורם להופעתה. כיון שברור לכל בר דעת, שעולם הטבע מתקיים על פי מערכת חוקים ברורה. עלינו לברר מה מקומו של האדם בתוך מערכת חוקים זו?

לדעתם של עובדי עבודה זרה אשר סגדו לכוחות הטבע, גם אליליהם היו במסגרת הטבע וחוקיו, האדם כפוף לטבע, לחוקיו ולאליליו. והחמור מכל, כחלק מהיותו כפוף להם, גורלו נתון בידיהם.

אולם על פי היהדות, אע"פ שהאדם חי בתוך עולם של חוקים טבעיים, הוא אינו חלק מהם. האדם אינו קוף מפותח היודע להשתמש במערכות הטבע לצרכיו בצורה יעילה יותר. לפי היהדות, בורא העולם הוא מנהיגו ושם לו מטרה ותכלית. וכששם ה' את האדם בגן עדן, ציווה עליו "לעבדה ולשמרה"³⁰ הקב"ה נתן לאדם את היכולת לשנות, להועיל ולשפר את העולם, והטיל עליו את האחריות על כך. ומכאן תפקידו של האדם להיות שותף לבורא עולם בשכלול הבריאה.

הניגוד החריף בין התפיסה האלילית לבין התפיסה היהודית לגבי מקומו של האדם ותפקידו, מוצא את ביטויו בשאלות מוסריות כבדות ורלוונטיות. האם ניתן לטעון טענה כלפי אדם שהזיק לטבע? מתי מותר לאדם לשנות את הטבע, ומתי צריך לשמרו? מהן אמות המידה המוסריות להכריע בשאלות אלו?

אם כדעת עובדי עבודה זרה, הרי האדם הוא חלק מהטבע. בעולם הטבע אין טוב ורע. האריה אינו רע כשהוא טורף איילה, והאיילה איננה טובה כאשר היא מאכילה את העופר שלה. הכל בתוך מערכת חוקים קבועה. ולפי דעה זו, גם לא נתבע את האדם על מעשיו בטבע כיון שהוא חלק מהעולם הטבעי, הוא בתוכו. האדם על פי תפיסה זו אינו נדרש לאחריות על הטבע, אינו נדרש לשכללו ולהיטיבו. ע"פ תפיסה זו האדם פועל בצורה אינסטינקטיבית לצרכיו ולא יותר.

לעומת זאת על פי היהדות, האדם אינו חלק מהטבע, הוא מעליו! האדם מגלה במעשיו מגמה ומטרה, אצל האדם יש טוב ויש רע, יש כבר קנה מידה מוסרי. האדם מסוגל להרוס או לבנות, לחדול או לחדש, לא רק להתקיים בתוך המערכת הסגורה של חוקי הטבע. האדם מצווה להתערב בטבע ובחיים בסביבתו. מי שחולה נעזר לו להבריא, ומי שעני ניתן לו צדקה וכדו'. לא נטען חלילה, 'זה הטבע ומי שחלש ימות...' שומה עלינו להתערב, אך מתוך אחריות. יש קנה מידה מוסרי לפעולות בטבע. העולם אינו הפקר! לא כל בעל חיים, כולל האדם, יעשה בו כרצונו וכתאוותו. אסור להשחית לחינם, או ליצור מפגעים. ע"פ היהדות, הכל נתון תחת מבט מוסרי מכוון, ומלא תקווה.

---

30. בראשית ב, טו.

ולענין זה יש להוסיף, שגם ההתפתחות האנושית בתחום הטכנולוגי, אינה מקרית, יש יד עליונה המכוונת את ההתפתחות הטכנולוגית בהתאם להתפתחות המוסרית.

פעולת האדם בטבע ע"פ המוסר

וכאן מחויבים אנו לשאול, מהו אפוא, קנה המידה המוסרי לפעולותינו בעולם הטבע? מדוע פעולה אחת ראויה על אף שפוגעת בטבע, ופעולה אחרת פסולה? מהו המדד שעל פיו נקבע אילו פעולות אנו נדרשים לעשות לעולמנו?

מתוך ההתבוננות על ההבדל בין החוקיות המוחלטת של הטבע לבין מוסריותו של האדם, עולה שהעולם הוא רק כלי בידי האדם להוציא לפועל תכלית הבריאה. אך מהם הדברים הנכונים לעשות בעולם?

מתוך דברים אלו, נחשף קנה המידה להתערבות בטבע – האדם עצמו! אך לא צרכי האדם הפרטי, הנמצא כאן ועכשיו... אלא האנושות כולה, בכל מקום ובדורות הבאים. יש לבדוק כל פגיעה בדומם, בצומח או בחי, לחקור האם יש בה תועלת לאנושות, האם עלול להיגרם על ידי פגיעה זו נזק לאנושות בהווה או בעתיד.

את ההכוונה המדויקת והמאוזנת ביותר בין השכלול הרב בו אנו מצויים לבין שמירת הטבע ע"פ צרכי האנושות, נוכל לקבל מבורא העולם שמסר בידינו את עולמו, על מנת שנשכללו ע"פ רצונו וכך נוכל לקדמו לתכליתו. על כן, עלינו לכוון את מעשינו כל הזמן לרצון הבורא, וכך נפעל נכון בתוך עולמו.

לפיכך, על האדם לזכור שהטבע אינו רכושו הוא ניתן כפקדון בידו. האדם אינו רודן כל יכול כלפי הטבע. הוא כשומר האוצר. לא רק שאסור לו ליצור מפגעים בסביבתו, אלא עליו לדאוג לפיתוח ושימור הנוף. על פי ההלכה, יש להקים שמורות טבע בכל עיר ועיר, צריך לתכנן את השמורה קודם לבניית העיר, וראוי שבני העיר יהנו מהשמורה, ולא יבנו בה ולא יטפחו בה אפילו גינות ופרדסים, אלא ישאירו את הטבע כפי שהוא.

אם כן, יש ביהדות הדרכה מפורטת להתנהגות נכונה ובונה את האדם והעולם. אך הדרכה זו הפכה להיות פרטנית ולא רלוונטית בתוך חשכת הגלות, ההתעסקות בהשרדות הקיומית היהודית, הרחיקה את ההדרכה לחיים נורמליים בתוך עולם הטבע, מתוך החוויה של עבודת ה', ולכן נשכחה במידת מה. ובשובנו לארץ קדשנו, מתחדשים החיים הטבעיים, ואיתם האור האלוקי בגילוי הרוחני וההלכתי.

התעוררות האומה

החיים הטבעיים בארץ ישראל

עם שיבת עם ישראל לארצו, הוא שב לחייו הטבעיים, הוא שב לתכונות נפשו הטבעיות כעם שיש לו ארץ ותרבות, תרבותו הנובעת ממקור הקודש, רעננה ובריאה. אשר על כן, חוזרת ומתבקשת ההתייחסות היהודית לכל הסובב. מסביר הרב קוק: "לעת כזאת שתחיית האומה מתעוררת, והיא בכל יום יוצאת מן הכוח אל הפועל בגוונים שונים... והמגמה של תיקון עולם במלכות שדי על ידי שיבתם של ישראל לביצרון, להיות עם נכון ונישא, מעוטר בכל כחותיו וסגולותיו... מתגלה 'האור האלוהי'... בכל אורחות החיים, בכל חיי כל חי, ובכל סדרי תבל, במשטרי העמים ובמהלכי הרוח אשר לאדם בכלל..."³¹.

היחס אל הטבע בגלות

במחשכי הגלות הארוכה, העיון המעמיק ברצון האלוקי בעולם הטבע לכל פרטיו, היה מנוכר, כיון שחסרו לנו כוחות החיים הטבעיים. ולעומת זאת, עם חזרתנו לארץ ישראל, מתוך החיים הלאומיים הבריאים והטבעיים, נוכל לראות את הרצון האלוקי המופיע בטבע: "התחיה הלאומית, הניכרת בבנין הארץ כשהיא נלקחת יחד עם מקורה החי, תוכל כבר להחזיר רשמים הגונים מזיו הרוחני של הדר הטבע, עד שתילד האפשרות להסתכל לא רק בארציותו כי אם גם בזיוו השמימי"³².

וכך מלמד הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל במאמרו 'נויו של אילן': וכיוון שגלו ישראל ממקומם אין לך ביטול תורה גדול מזה הרי מצב העולם מונע את... השייכות הנפשית אל פיתוחו של של עולם זה ואל הדרת צמיחתו. אך בשוב ד' שיבת ציון וכיוון שחוזרים ישראל למקומם אין קיום תורה גדול מזה, ובתקומת התורה בישראל ובארצו...חוזר ומתגלה ערכו של עולם... נויים של אילניו ושל שדרות גידולו... וההוייה כולה לו תדובב: 'בחירי הריני לך מותרת'.

עם חזרתנו לארצנו, אנו חוזרים ומתעוררים, ומושפעים באמצעות הקשר שלנו לסביבה. בהתבוננות על הסביבה אנו פוגשים את ההנהגה האלוקית המופיעה בה, כדברי הרמח"ל: "כי הבריות עצמם הם רמזי ההנהגה, ובנויים על פיה בכל משפטיהם, וכל המעשים הנעשים הם חלקי ההנהגה עצמה..."³³

ומתוך התעוררות זו, וחזרת ההשפעה של הטבע עלינו, אנו חפצים יותר להכיר את הבורא מתוך הבריאה. כדברי בעל ספר יערות דבש: "...עיקר החמדה והתאוה,

31. אוה"ק א' עמ' קנה'

32. אורות עמ' עח'

33. קל"ח פתחי חכמה, פתח יב'.

שצריך לאדם להיות מתאוה וחומד לדעת את ה', ולהכיר עוצם יכולתו, ומה רבו מעשיו בחכמה נפלאה אשר יסד בכל חלק וחלק מן היצורים, וחומד להתדבק בה' וללכת בדרכיו, זו היא התאוה הנרצית".³⁴

הקשר בין האדם והטבע

ההשפעה ההדדית בין האדם והעולם

האדם והטבע מושפעים זה מזה. מלמדנו הרב קוק: "העולם מחכה הוא להתגלות הנפלאה, איך שהאדם והעולם קשורים הם זה לזה..."³⁵ מוסיף ומתאר הרב קוק את עומק הקשר אשר בא לידי ביטוי בשירת חייו של האדם, ובה: "מתאחד עם כל היקום כולו, עם כל הבריות, ועם כל העולמים, ועם כולם אומר שירה, זה העוסק בפרק שירה בכל יום שמובטח לו שהוא בן העולם הבא..."³⁶ מתוך הקשר שחש האדם אל העולם, הוא מחפש את המקור לכל הנבראים, ורוצה לחברם למקורם. "את הכל, את כל העולם, את כל היצורים, את כל הנשמה אנו חפצים להעלות ... לחבר במקור אור החיים..."³⁷

הקשר בין האדם לטבע הוא הדדי, לא רק אחראים אנו לטבע; זקוקים אנו לגילוי רצון הבורא בטבע כדי שנוכל לחיות באיזון נכון שבין האדם לבריאה. לכן קובע הרב חרל"פ: "כל זמן שלא תחזור ההוי-ה להתאמתה הראשונה ושבמלוא פיה תעיד על יוצרה ובוראה, לא ימצאו ישראל מנוח בעולם".³⁸

השפעת האדם על העולם

חכמי הסוד הגדירו את מערכת הקשרים בין האדם והבריאה בשני ביטויים: עיגולים ויושר.

הטבע נקרא עיגולים - מחזוריות אין סופית, ותהליכים שאינם מוליכים למטרה אלא פשוט קיימים וחוזרים על עצמם. לעומת האדם, אשר הוא כקו ישר יש מעלה ויש מטה, יש כיוון, יש מטרה, יש תקוה.

וכדברי הרב קוק באורות הקודש (ג' כד): "בתוך העיגולים עצמם, בתוך חוקי ההויה המוכרחים, בתוך חוקי הברזל האיתנים שאינם משתנים בפעולתם על גוי ועל אדם

34. חלק שני - דרוש א.

35. אוה"ק ב' תכח'

36. הרב קוק באוה"ק ב' תמד'

37. אוה"ק ב' תקעג'

38. מעיני הישועה - פרק יד'

יחד... רק היושר הולך ופועל... היושר הוא הדבר היותר עיקרי בהויה,³⁹ העיגולים הנם טפלים לו, כלומר חופש החיים, החופש המוחלט מצד מקור ההויה..."

המחזוריות פועלת בחוקיות מוחלטת. ומתוקף חוקיות זו, אין מקום לשאלת המוסר. ולעומת זאת, עניין האדם הוא ה'יושר', אצל האדם נכנס לתמונה עניין הטוב והרע, יש כבר קנה מידה מוסרי, יש אפשרות לשאול, מדוע עשית כך או כך.

המצב המתקון הוא כשהעיגולים מושפעים מה'יושר', ה'עיגולים' עולים וסובבים כמו ספירלה, סביב ה'יושר'. הטבע הולך ומשתכלל על ידי ההתנהגות האנושית. יש לאדם אחריות על הטבע, לא רק שלא להרוס אותו, אלא אף לקדמו ולשכללו.

האחריות של האדם על הטבע

תפקיד האדם בבריאה

האדם אינו רק חלק מהטבע כשאר בעלי החיים, אלא הוא נזר הבריאה, האדם משפיע על הטבע. לעומת זאת, לפי התפיסה הפגאנית יש כניעה אנושית לטבע וכוחותיו, ובפסגת הפירמידה הטבעית – האלילים. לדעתם, האדם אינו יכול להתעלות מעל למערכת הטבעית, לכל היותר יוכל להיות הוא עצמו אליל לאחרים. לפי התפיסה הזו, האדם אינו חופשי, אלא כבול בידי הטבע. כך נוכל להבין את הסגידה לאלילים ולנציגיהם, המכשפים וכהני הדת. שרידים מהשפעה אלילית זו ניתן לזהות אצל חלק מאנשי המדע, אשר סוגדים לטבע וחוקיו, ולכהני דת המדע [הפרופסורים] ואף יש קרבנות על מזבח המדע...

יחס זה אל האדם ותפקידו בעולם הטבע, גורם לתופעות של נאציזם וכדו'. (אלוהי הטבע בעד מי שחזק יותר או מתאים יותר...) לדעתם, אסור לאדם לשנות בטבע, האדם צריך להיות טבעי... חייתי, ייצרי...

לעומת זאת, היהדות מלמדת שיש כוח עליון מעל הטבע, יש לטבע בורא אשר כל העולם וחוקיו כפופים לו, ויש לעולם מטרה ותכלית הנובעים מרצון הבורא, יש לעולם כיוון ומתוך כך תקוה!

האדם אינו מתוכנת לפעול במסגרת חוקיות טבעית כזו או אחרת, אלא יש לו יכולת לבחור ולהחליט. כדברי הרב קוק: "אחד מיסודות התשובה, במחשבתו של האדם, הוא הכרת האחריות של האדם על מעשיו, שבא מתוך אמונת הבחירה החופשית של האדם...".⁴⁰

הציווי "לעבדה ושמרה" שנצטווה אדם הראשון כאשר שמו הקב"ה בגן עדן, מגדיר לנו מה מקומו ותפקידו של האדם ביחסו לכל מערכת הטבע וכפי שמובא במדרש על

39. במציאות, בעולם.

40. באורות התשובה פרק טז' סעיף א'

הפסוק: "...ראה את מעשה האלהים כי מי יוכל לתקן את אשר עותו, בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן ואמר לו ראה מעשי כמה נאים ומשובחין הן וכל מה שבראתי בשבילך בראתי, תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם קלקלת אין מי שיתקן אחריך".⁴¹

תיקון הטבע ע"י האדם

האדם אמור ליצור ולפעול בעולם מתוך קשר מתמיד לרצון הבורא. ולמעשיו בטבע יש משמעות גדולה לאדם ולעולם, כדברי המדרש: "שאל טורנוסורפוס הרשע את ר"ע איזה מעשים נאים של הקדוש ברוך הוא או של בשר ודם? אמר ליה של בשר ודם נאים, אמר ליה הרי השמים והארץ יכול אתה לעשות נאים מהם, אמר ליה לא תאמר לי בדבר שהוא למעלה מן הבריות שאין שולטין עליו, אלא דברים שהם מצוים בבני אדם, אמר ליה למה אתם מלים אמר ליה אף אני יודע שעל דברים אלו אתה שואל ולכך הקדמתי ואמרתי לך שמעשה בשר ודם נאים משל הקדוש ברוך הוא, הביא לו שבולים וגלוסקאות אלו מעשה הקדוש ברוך הוא ואלו מעשה בשר ודם אין אלו נאים, אמר לו הואיל והוא חפץ במילה למה אינו מהול ממעי אמו, אמר לו לפי שלא נתן הקדוש ברוך הוא לישראל את המצות אלא לצרף בהם, וכך אמר דוד כל אמרת ה' צרופה, ואומר אמרת ה' צרופה מגן הוא לכל החוסים בו".⁴²

החיטה אכן מבטאת את ההתערבות האנושית בטבע, המפעל האנושי הראשון ותחילתה של דרך ארוכה בהתפתחות הטכנולוגית, אשר האדם יצא אליה ועליו להזהר מלהרוס את העולם. בתקופת האבן הקדומה היה האדם חלק אינטגרלי מהטבע, כפוף לכל חוקי הטבע... נקודת המפנה ביחסו של האדם אל הטבע כאשר האדם החל לביית את החיטה ולגדלה באופן מבוקר, מהלך זה הוא, אולי, המהפכה החשובה ביותר בתולדות האדם... מיושב מערות, התלוי בטבע, כדוגמת הקופים הגדולים, הפך האדם לייצור הפועל על הטבע ומשפיע עליו...⁴³

ומסביר הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: "תכונת סוד ד' ליראיו היא היא המלמדת את הכבוד אשר ירחש האדם אל הטבע"... – מתוך עומק גדלות רוחנית ועומק רוח הקודש, מתרגל האדם להתייחס בכבוד אל היצירה האלוהית, אל ההתגלות האלוהית בעולם בטבע, בדורות ובהיסטוריה... דבקות אלוהית היותר עליונה היא המביאה כבוד לטבע... מתוך גישה נכונה אמיתית וטבעית, באה רוממות וקדושת

41. בקהלת רבה פרשה ז

42. בילקוט שמעוני ויקרא - פרק יב - המשך רמז תקמז

43. על פי הספר: 'אקולוגיה ואיכות סביבה', עמ' 94

הטבע, העלאת כל הבריאה כולה אל ערכה האמיתי האלוהי. מתוך גדלות רוחנית קדושתית הוא מרומם את הטבע ומאיר את החיים".⁴⁴

חובת האדם לתיקון הבריאה

ומכיון שניתנה לאדם היכולת והסמכות לפתח את העולם או חלילה לקלקלו, מוטלת עליו האחריות לשמור על הטבע ולקדמו. תפקידו של האדם לפעול בעולם במסגרת סולם ערכים מוסרי הנלמד מרצון הבורא, הקובע את היחס ואת סדר הקדימויות במפעלו. מלמדנו הרב קוק: "שיתגלה האדם בתור מלך של חסד על כל היצורים שנתנם אדון כל המעשים תחת ממשלתו באמרו ורדו בהם. אמנם אותם הנמהרים שרואים את העולם בקלקלתו האיומה... דמעת עשוקים בכל עבר ופינה... ויפנו לעשות חסד עם בעלי חיים הסוס והגמל... מביאים רעה בהקדימם את ערכי החיובים המוסריים בלא זמנם..."⁴⁵

הטבע הינו כלי, אך מה לעשות עם הכלי הזה קובע האדם! כך כותב בעל פרס נובל בפזיקה, פרופסור ריצ'ארד פיינמן: "השאלה הגדולה היא תמיד האם אני צריך לעשות זאת?... וכיצד נוכל להשיב על שאלה כזאת? נוכל לחלק זאת לשני חלקים: נוכל לומר מה יקרה אם אעשה זאת! אין זה אומר לי אם אני צריך לעשות זאת או לא. יש חלק נוסף שהוא: 'טוב, האם אני רוצה שזה יקרה? במילים אחרות השאלה הראשונה 'מה יקרה אם אעשה זאת' – פתוחה לכל הפחות לחקירה מדעית. בעצם זו שאלה מדעית טיפוסית... אבל השאלה 'האם אני רוצה שזה יקרה?'... אינה שאלה מדעית... איני רואה איך בידיעת מה שיקרה לבד יש כדי לדעת אם בסופו של דבר תרצו שהדברים יקרו."⁴⁶

קשה למדע להגדיר לאדם מה לעשות בעולם. מה מוסרי ומה לא. כך באופן כללי, וכך גם ביחס לקשר בין האדם והעולם. האדם מחויב לקחת אחריות על הטבע. סועד את החולים, ונותן צדקה לעניים. לא נכנע להתנהלות החיים בשם הטבעיות.

צרכי הטבע וצרכי האדם

עם כל זה, יש להיזהר מגישה 'ירוקה' קיצונית, כפי שמלמד הרב קוק את בנו: "על דבר אכילתך, עיקר כוונתי שתדקדק יפה יפה, אם לא תגרום מניעת אכילת בשר חלילה שום רפיון ... ושלא ללכת שבוי אחרי הדולגים על ההרים של תנועת צער בעלי חיים, שרובם יש במעמקי רוחם טינה גנוזה של שנאת הבריות..."⁴⁷ הרי שעדיין

44. שיחות הרצ"ה על ספר אורות עמ' 32 בעריכת הרב אבינר

45. בפירושו למסכת ברכות [עין א"ה ברכות חלק ב' עמ' 406]

46. בספרו 'המשמעות של כל זה' עמ' 48

47. באגרות רא"ה ג' תתב'

יש להקפיד על שימוש נכון בפקדון האלוקי שהופקד בידי האדם. מתוך כך ברור שעל האדם לגלות אחריות כאחראי על הפקדון, ולנהוג בו על פי ההדרכה המוסרית של המפקיד – בורא העולם.

אשר על כן, בודאי אסור לאדם לפגוע בטבע אם על ידי כך נפגע אדם אחר בסביבתו. וכן אסור לפגוע בטבע ללא צורך, יש איסור להשחית את הטבע! כפי שמובא בסמ"ג: "וגרסינן בפרק החובל (ב"ק צא, ב) רק עץ אשר תדע זה אילן מאכל כי לא עץ מאכל זה אלן סרק ודורש כן מפני שהיה לו ליכתוב רק עץ אשר לא עץ מאכל הוא ופירש רבינו משה (מלכים פ"ו הל' ט) אשר תדע כלומר שידעת שהיה עץ מאכל מתחילה ועתה היזקין ואינו עושה אלא דבר מועט אבל רבינו שלמה פירש (ב"ק שם ד"ה זה) אם אינך יודע קרוב למצור אלא הוא קחנו ואפילו של מאכל הוא"⁴⁸ ומכאן למדנו איסור השחתה בכל דבר.

לכן רואה היהדות בחומרה כל השחתה שאינה לצורך, וכן חל איסור על כל נזק סביבתי.

הלכות שמירת הטבע והסביבה

זהירות רבה למדנו בהלכה בעניני שמירת הסביבה. למדנו במסכת בבא קמא שאין לטנף במי שופכין את הסביבה.⁴⁹ וכך נפסק להלכה ברמב"ם.⁵⁰ ואם שפך אדם מי שופכין והזיקו עליו לשלם את מלוא הנזק. את האיסור לזהם את הסביבה על ידי מוצרי לואי תעשייתיים שעלולים להזיק לקרקע, למדנו במסכת בבא בתרא⁵¹: "מרחיקין את המשרה⁵² מן הירק".

ועוד למדנו במסכת בבא בתרא, שאסור לאדם ליצור מפגע של ריח רע: "מרחיקין את הנבלות ואת הקברות ואת הבורסקי⁵³ מן העיר חמישים אמה"⁵⁴ משום שהם מפיצים ריח רע. וכן נפסק ברמב"ם⁵⁵ וגם אם המפעל נמצא במרחק גדול עליו להתחשב בכיווני הרוח.⁵⁶

48. מצוה רכט'

49. דף ו' ע"ב

50. הלכות נזקי ממון פרק יג' הלכה יג'

51. פרק ב' משנה י'

52. מרחיקים את חפירת מי שריית הפשתן מגינת הירקות מפני שמזיקים לירקות.

53. מעבד עורות.

54. דף כא'

55. הלכות שכנים פרק י' הל' ג'

56. שם

אסור לאדם לזהם את האויר בפסולת כלשהיא,⁵⁷ ולא רק אם הפסולת מזיקה לבריאות האדם אלא גם אם היא מזיקה לצומח.⁵⁸ ואפילו אם עשן משחיר את הבתים – אסור.⁵⁹

אסור לזהם מקורות מים⁶⁰ - אסור לאדם אף לרחוץ את ידיו אם יש עליהן לכלוך כבוץ או צואה במקור מי שתיה, ואף אסור לאדם חולה להתרחץ במקום רחצה.⁶¹ ובשלחן ערוך פסק שצריך להרחיק את בית הכסא מבור מים של חבירו עד שיכירו בני אדם שאינו עובר מלחות בית הכסא לבור...⁶²

אסור לאדם ליצור מקור רעש.⁶³ ואפילו ליצור מוקד של רעש אסור, כגון שבשל הפסולת שלו באים עורבים רבים ומרעישים. כך פוסק הרמב"ם: "ויש להם לעכב בכל עת ולומר אין אנו יכולים לישון מקול הנכנסים והיוצאים, שזה היזק קבוע..."⁶⁴ וכן פסק ר' יוסף קארו בשלחן ערוך.⁶⁵ ויש חילוקים בהלכה בין אם זה בביתו לבין אם זה מפעל. ובודאי שנאסר בכל מקרה כאשר יש מישהו רגיש וחולה.

קנה המידה להתערבות בטבע

אמת מידה מוסרית

קנה המידה לפיו האדם פועל בטבע ומתערב בו הוא האדם עצמו! אך לא כל אדם מגדיר מתי ואיך לשנות ולפעול בטבע לפי צרכיו, אלא צריך האדם המשנה בטבע לכלול בדעתו את צרכי האנושות לדורותיה, ובכל מקום...

על פי עיקרון זה פוסק להלכה בעל שו"ת ציץ אליעזר: "קראתי בעיון מכתב - שאלתו שהמציא לידי תמול, והנני לענות לו עליה, וז"ל שאלתו: רצוננו להמציא בדיקה חדישה לאבחון במחלות עיניים, בגלל זה יש צורך לעשות מחקר בעיניים של בעלי חיים, שדורש לאחר הבדיקה הקדשת העיניים שלהם, ולאחר מיכן הריגת החיה למטרת שימוש לאחר מיכן באבחון בבני אדם - האם יש היתר להקריב בעלי חי לצורך מחקר, ומה הגדר של צער בעלי חיים? עכ"ל שאלתו.

57. במסכת בבא בתרא דף כד' עמוד ב'. ובהסבר רש"י שם. וגמרא בירושלמי מסכת בבא בתרא פרק ב' משנה ח'.

58. שם, ברש"י בגמ' כד

59. תוספתא, ב"ב פרק א' הלכה י'. ושולחן ערוך חו"מ קנה' לז'.

60. תוספתא בבא מציעא פרק יא' הלכה לא'.

61. ספר חסידים סימן קסא'.

62. חו"מ סי' קנה' סעיף כא'.

63. מסכת בבא בתרא פרק ב' הלכה ג'.

64. הלכות שכנים פרק יא' הלכה ה'.

65. חו"מ קנו' סעיף ב'.

תשובה: להלכה דעת רוב לפוסקים דצער בעלי חיים דאורייתא (עיין שדי חמד מערכת צ' כלל א' עיין שם) וכך נפסק ברמ"א בחושן משפט סימן רע"ב סעיף ט' דצער בעלי חיים דאורייתא, ובסמ"ע⁶⁶ שם, וכן בביאור הגר"א סק"א, עיי"ש, ויעוין גם בפרי מגדים בפתיחה להלכות שחיטה בסופה ע"ש...

יוצא לנו מדברי התה"ד⁶⁷ דסבירא ליה דמדינא ליכא משום איסור צער בעלי חיים כי אם היכא שהאדם לא מפיק ע"י כך איזה תועלת לצרכיו ולתשמישו ולרווחיו, אבל כל שעושה כן משום צרכיו כנזכר ליכא בכהאי גוונא איסור צער בעלי חיים באשר לכך נוצרו כדי לשמש את האדם לכל הנצרך לו ולכל תועלת שיוכל להפיק על ידם, ואפילו כשזה עולה להם בצערם ובחיייהם....

וברור על כן שכלול בזה להיתר כל שהמטרה היא לצרכי בני אדם לרבות לכגון שיועיל לו הדבר לצרכי מחקר רפואי כדי להתחקות ולאבחן ולדעת מזה איך לרפאות ע"י כך את בני האדם בכעין שאלתנו....

ועל כן פשוט וברור דגם כשעושים זאת לשם מטרת מחקר ושימוש באיבחון בני אדם, וכל הכוונה היא רק לשם כך כדי להועיל ע"י כך לבני אדם, כבנידוננו, שהוא גם כן בכלל צריך לרפואה או לשאר דברים וליכא בכהאי גוונא משום איסור צער בעלי חיים...⁶⁸

ומכאן שקנה המידה לשימוש בעולם ובכל אשר בו הוא לצורך ומתוך התחשבות בתועלת שיכול האדם להפיק מהעולם. ובדיוק מאותה סיבה לא יעשה האדם מעשה בעולם אשר גורם לנזק אשר יזיק לאדם אחר אי שם או אי פעם.

ההתפתחות הטכנולוגית והמוסרית

גם ההתפתחות האנושית ברמה הטכנולוגית מכוונת ע"י בורא עולם, היא מקבילה להתפתחות המוסרית של האדם כדי שיפעל בעולם ע"פ המוסר. כפי שמלמד הרב קוק: "שאם כן כבר בטלת כל עמל האדם לתיקון החמרי והרוחני, כי יחוש בכל מה שהוא מתקן ומשכלל שמא גורם הוא בזה הפסד באיזה יחש נסתר. אלא כך היא המדה שאין ראוי לפקפק בה כלל, שהתורה נתנה רשות לרופא לרפאות, בהיותו בקי במקצועו, ו'אין לו לדיין אלא מה שעניו רואות', ואין לפקפק בחששות של מסתרים להרפות ידי העמלים בתקונו של עולם, והחכמה תעז לחכם, והתפתחות שכל האדם וכל תולדות המצאותיו דבר בעתו הכל מעשה ד' הוא, המתראה לפי צרכי האדם, בעתותיו ודורותיו, לתעודה רמה ומדויקת, שעליה אין להוסיף וממנה אין לגרע, כי ד'

66. ספר מאירת עינים

67. תרומת הדשן

68. חלק י"ד סימן סח

יתן חכמה מפיו דעת ותבונה".⁶⁹ ומדגיש הרב: כי אם גם כל החידושים שישכיל האדם ע"י בינה יתירה להמציא ולחדש, הכל מעשה ד' המה, והוא מנהלם בידו הגדולה לתכלית הנשגבה של כלל המציאות כולה, וההתפתחות וההרחבה המעשית שע"פ שכל האדם היא עצמה תרחיב היסוד העקרי לבא למטרה הרצויה בבריאה כולה ע"פ חכמת הבורא יתברך העליונה".⁷⁰

שמירת טבע

העולם כפקדון בידי האדם

כפי שכבר ראינו, אין עניין בשמירת הטבע ללא קשר לאדם. אחרי בריאת האדם, הקב"ה מברך את האדם: "ויברך אתם אלהים ויאמר להם אלהים פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשה ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרמשת על הארץ"⁷¹ והסביר הרמב"ן את משמעותו של הפסוק: "וכבשה - נתן להם כח וממשלה בארץ לעשות כרצונם. בבהמות ובשרצים וכל זוחלי עפר, ולבנות, ולעקור נטוע, ומהרריה לחצוב נחשת, וכיוצא בזה. וזה יכלול מה שאמר "ובכל הארץ" (לעיל פסוק כו)". ניתנה לאדם הרשות להשתמש בטבע לצורכו ובתנאי שלא יפגעו מכך בני האדם.

אך יחד עם זאת, על האדם לזכור שהטבע בידי כפקדון יקר מאת בורא העולם ניתנה לו הסמכות ומוטלת עליו האחריות. "והארץ לא תמכר לצמתת כי לי הארץ כי גרים ותושבים אתם עמדי".⁷² ומסביר רש"י על הפסוק: "והארץ לא תמכר - ליתן לאו על חזרת שדות לבעלים ביובל, שלא יהא הלוקח כובשה. לצמתת - לפסיקה, למכירה פסוקה עולמית. כי לי הארץ - אל תרע עיניך בה שאינה שלך". הארץ אינה רכוש האדם, אלא רכוש הבורא! וחייב האדם לזכור זאת בבואו להשתמש בה.

מצוות שמיטה יובל וכלאיים

זו גם ענינה של מצוות שביעית. אחת לשבע שנים נזכר האדם שהאדמה אינה בבעלות מוחלטת שלו וכך מבאר בעל ספר החינוך את ענין מצוות השמיטה: "משורשי המצוה (מצוות השמיטה) לקבוע בלבנו... כדי שיזכור האדם כי הארץ... יש אדון עליה ועל אדוניה וכשהוא חפץ הוא מצוה אליו להפקירם".⁷³

וכן גם במצוות היובל בספר החינוך:

69. בעולת ראייה עמ' שצ'

70. בעין א"ה שבת א' עמ' 53

71. בראשית פרק א (כח):

72. ויקרא פרק כה כג

73. מצוה פד'

שרצה ד' להודיע לעמו שהכל שלו... כמו שכתוב: כי לי כל הארץ...⁷⁴

ובדומה לזה מצוות כלאיים, אשר ענינה הקפדה לא לשנות את הפקדון, שלא לשנות את מעשה בראשית. מצוות כלאיים: "שהשם ברוך הוא, שם בתחילת הבריאה לכל דבר ודבר מדברי העולם טבע לפעול פעולתו טובה וישרה לטובת בני העולם אשר ברא...⁷⁵ על האדם להיזהר שלא להרוס את סדרי הטבע וחוקיו.

שמורות טבע

הטבע בתכנון העיר

לא רק שאסור ליצור מפגעים אלא שיש לטפח את הנוי. יש להקים שמורות טבע בכל עיר ועיר, תכנון השמורה צריך להיות עוד קודם בניית העיר. התורה הגדירה את תכנון ערי הלויים – "ומגרש לערים סביבותיהם"⁷⁶ ומסביר רש"י את הפסוק: "ומגרש – ריוח, מקום חלק חוץ לעיר סביב להיות לנוי לעיר...⁷⁷ את דין שמורת הטבע מסביב לעיר, פוסק הרמב"ם לכל ערי ישראל – "וכן (כמו בערי הלויים) בשאר ערי ישראל"⁷⁸. "שמורת טבע" מסביב לכל עיר! כל כך חשובה הסביבה הירוקה עד שנפסק להלכה שבעל אינו יכול לחייב את אשתו לעבור מכפר לעיר משום שבכפר יש גינות ופרדסין סמוכים לבתים ואוירן יפה"⁷⁹: וכן פוסק הרמב"ם.⁸⁰

השפעתו החיובית של הטבע

אומר הרב קוק: "בתגרת יד החברה האנושית, התרחק האדם מרגשות הטבע הטהורים ונעכרה גם כן דעתו. על כן המדה שתשיבהו אל ישוב דעתו הטבעית היא הקורת הרוח הכללית המשותפת שימצא האדם בטבע... קול זמרת הצפרים... מראה הדר הכרמל והשרון בפרחיהם הנחמדים, ריח השושנים וכל פרי חמד אשר בגן ד' ... אלה הם משיבין את דעתו אל הטבעיות..."⁸¹.

תניא: אחר כל אכילתך אכול מלח, ואחר כל שתייתך שתה מים, אם שהאדם הרחיב צרכיו בכל עניניו והרבה להשתמש בכל ענינים מורכבים שהמציא בעמלו והמצאותיו, מ"מ ראוי שיזכור תמיד כי ראוי להתקרב תמיד אל עצם הטבע, ולהרגיל

74. מצוה של'

75. בספר החינוך מצוה סב'

76. ויקרא כה' לד'

77. במסכת סוטה דף כז'

78. בהלכות שמיטה ויובל פרק יג' הלכות א-ב, ד-ה.

79. רש"י כתובות קי'

80. בהלכות אישות פרק יג' הלכה יז'

81. בעין א"ה ברכות נז

עצמו להיות חי עמה ולא ישכח את המקור הראשי לכל ההרכבות. והחינוך הזה יועיל הרבה לבריאות הגוף, שלא ימשך הרבה במותרות שאין להם סוף...".⁸²
החינוך בנושא החיבור הנכון לעולם הטבע מתוך הבנה שהעולם של בוראו; ההתרשמות מהטבע בעלת משמעות כל כך גדולה, עד שחייבנו חז"ל בברכה מיוחדת: "היוצא בימי ניסן וראה אילנות... מברך, שלא חיסר בעולמו דבר וברא בו בריות טובות ואילנות טובים להנות בהן בני אדם".⁸³

עמוק ומרשים שירו של הרב קוק המופיע באורות ראי"ה:

תלחש לי סוד ההוי-ה כולה:

חיים יש לי קח נא קח,

אם יש לך לב ובלב דם

שרעל יאוש לא זהמהו

ואם לבתך ערלה

תלחש לי ההוי-ה

ויופיי לא יקסימך -

סורה מני סורה

הריני לך אסורה.

---

82. עין אי"ה

83. ברכות מג'